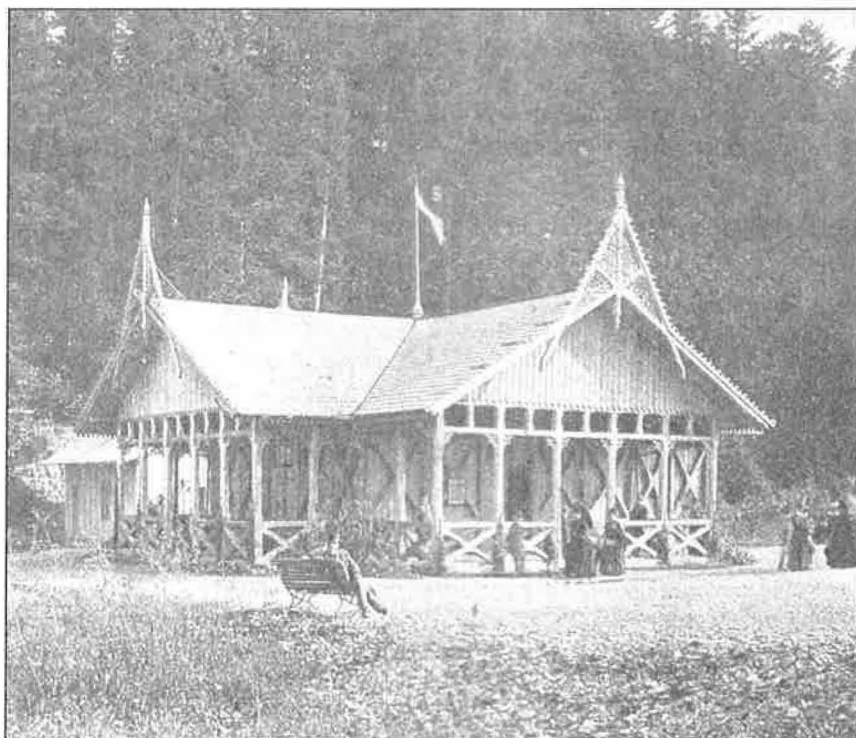

ROCZNIK

RYMANOWA ZDROJU

STOWARZYSZENIE PRZYJACIÓŁ RYMANOWA ZDROJU

1997
TOM II

FOT-ART'94

Marek Piela

MACEWY NA RYMANOWSKIM KIRKUCIE

Na rymanowskim kirkucie około 20 macew zachowało się w stanie pozwalającym na odczytanie napisów. Są one ozdobione skromnymi reliefami, jednak swoje piękno zawdzięczają głównie epitafiom. Z wyjątkiem nagrobka żołnierzy żydowskich, poległych w czasie pierwszej wojny światowej, wszystkie zbadał przeze mnie epitafia zredagowano w języku hebrajskim. Większość z nich to teksty szablonowe, powtarzające wciąż te same schematy kompozycyjno – treściowe. Liczą one przeważnie 4–5 linijek. Oto przykłady:

I. Tu jest pogrzebany**Człowiek doskonały i prosty¹,****Rabi² pan Jakub, syn rabiego pana Cwi
błogosławionej pamięci³,****Odszedł 21 miesiąca cheszwan roku 674
wg krótkiej rachuby⁴.****Niech jego dusza będzie zawiązana
w węzełku życia⁵.**

1. Biblia, Hiob 1,1: "[...] a był ów człowiek doskonały i prosty, bojący się Boga i odstępujący od złego".

2. Tytuł grzecznościowy, niekoniecznie oznaczający rabina.

3. Zwrot oparty na Biblii, Przypowieść 10,7: "Pamięć o sprawiedliwym będzie błogosławieństwem, a imię niegodziwców zgnije". Odnosi się on do zmarłych, zatem pan Cwi w chwili śmierci swego syna nie żył.

4. Krótka rachuba polega na pominięciu tysiąclecia, tutaj piątego. Chodzi więc o rok 5674 od stworzenia świata. Data odpowiada 21 listopada 1913 r. wg kalendarza gregoriańskiego.

5. Wzorowane na Biblii, 1 Ks. Samuela 25, 29: "A jeśli powstanie człowiek, aby cię ścigać i szukać twej duszy, niech dusza mojego pana będzie zawiązana w węzełku życia przy Panu, Bogu twoim, a dusze twoich nieprzyjaciół niech wyrzuci jak z procy". Zwrotem tym kończy się niemal każde epitafium żydowski, do jego powszechności przyczyniła się modlitwa za umarłych "Boże pełen miłosierdzia", której urywek brzmi: "Pan miłosierdzia ukryje go w ukryciu swych skrzydeł na wieki i zawiąże w węzełku życia jego ducha".

II. Tu jest pogrzebany**Człowiek doskonały i prosty, rabi,****Sędziwy, korzystający z pracy swych rąk¹,****Pan Pinchas Szlomo, syn****Rabiego pana Cwi błogosławionej pamięci,
odszedł 25****Miesiąca ijar roku 652 wg krótkiej rachuby²****Niech jego dusza będzie zawiązana
w węzełku życia.**

1. Biblia, Hiob 10,3: "Czy dobrze dla Ciebie, że używasz przemocy, że gardzisz pracą swych rąk [...]?"

2. Tj. 22 maja 1892 r.

Nagrobek Pinchasa Szlomo (Nr II). Fot. A. Piela.

Nagrobek ten jest ozdobiony wizerunkiem pary lwów, podtrzymujących kartusz z literami PN (tu jest pogrzebany). Co prawda pojedynczy lew może oznaczać, że zmarły był potomkiem Judy, syna Jakuba, albo też miał na imię Juda, Arie (hebr. lew), Lejb (jid. lew), w oparciu o Biblię, Ks. Rodzaju 49,9: "Szczenię lwie – Juda, znad łupu, synu mój, się podniosłeś. Ukląkł, położył się jak lew i lwica, któż go nakłoni do powstania?", może też symbolizować cały naród żydowski, zgodnie z Biblią, Ks. Liczb 23,24: "Oto naród jak lwica powstaje, jak lew się podnosi. Nie położy się, aż pożre łup i krwi zabitych się opije", jednakże para lwów, stojących naprzeciw siebie i podtrzymujących kartusz, wydaje się motywem przejętym z chrześcijańskich przedstawień herbów.

III. Tu są pogrzebane

**Kobieta skromna i poważana, młoda wiekiem,
Pani Rachel Lea, córka pana Cwi
Meira, oby nadal świecił swym światłem¹.**

Odeszła 2

**Miesiąca marcheszwan roku 654
wg krótkiej rachuby².**

**Kobieta prawa, skromna i poważana,
Pani Rywka, córka rabiego
Pana Jechiela Jakuba błogosławionej pamięci.
Odeszła 3 miesiąca marcheszwan roku 654
wg krótkiej rachuby.**

Niech ich dusze będą zawiązane w węzełku życia.

1. Zwrot ten oznacza, że Cwi Meir żył, gdy umarła jego córka. Odpowiada to wiadomości, że Rachel Lea była "młoda wiekiem".

2. Tj. 12 października 1893 r.

Na nagrobku tym widnieje płaskorzeźba świecznika, co oznacza grób kobiety. Szabat bowiem zaczyna się, gdy matka w piątkowy wieczór zapali dwie świece i powie: "Błogosławiony bądź, Panie, Boże nasz, Królu wszechświata, który uświęciłeś nas swoimi przykazaniami i przykazałeś nam zapalać szabatową świecę".

IV. Tu jest pogrzebana

**Kobieta skromna i poważana
Pani Brindil, córka**

**Rabiego pana Jakuba błogosławionej pamięci,
odeszła**

**29 miesiąca szwat roku 619 wg krótkiej rachuby¹.
Niech jej dusza będzie zawiązana
w węzełku życia.**

**Macewa ta została odnowiona w roku 674
wg krótkiej rachuby².**

1. Tj. 3 lutego 1859 r.

2. Tj. w 1914 r.

Nagrobek Brindil, córki Jakuba (Nr IV). Fot. A. Piel.

Płaskorzeźba przedstawia świecznik, a po bokach dwie jaskółki (?). W dostępnym mi piśmiennictwie nie wyjaśniono zadowalająco tego symbolu. Pewne jest, że pary ptaków występują tylko na nagrobkach kobiet lub par małżeńskich, które żyły ze sobą "jak dwa gołębie". Powiada się, że ptak zastępuje kobietę, której postaci nie można przecież ukazać na nagrobku. Ale w takim razie dlaczego para ptaków?

V. Tu jest pogrzebany

**Chłopiec wcześniej dojrzały, Mordechaj,
Syn pana Jakuba Cwi, odszedł 16
Miesiąca adar I roku 665 wg krótkiej rachuby¹.
Niech jego dusza będzie zawiązana
w węzełku życia.**

1. Tj. 21 lutego 1905 r.

VI. Tu jest pogrzebany

**Człowiek doskonały i prosty,
Ojciec mądrością, latami młodziemiec¹, bojący się
Boga,
Pan Noach, syn pana Abrahama
błogosławionej pamięci,**

**Odszedł 17 miesiąca kislew roku 633
wg krótkiej rachuby².
Niech jego dusza będzie zawiązana
w węzełku życia.**

1. Wyrażenie to odpowiada jednemu hebrajskiemu słowu *awrech*, występującemu w Biblii tylko raz: "I posadził go na swym drugim rydwanie i wołali przed nim: *Awrech!* I uczynił go namiestnikiem całej ziemi egipskiej" (Ks. Rodzaju 41,43). Dzisiejsi bibliści sądzą, że jest to słowo egipskie i znaczy: "Strzeż swojego serca", tj. uważaj, ale u Żydów ustaliło się inne jego znaczenie: *aw* = hebr. ojciec, *rach* = hebr. delikatny, po uzupełnieniu: ojciec mądrością, latami młodości.

2. Tj. 17 grudnia 1872 r.

**VII. Tu jest pogrzebana
Kobieta skromna
I poważana, wystawiana, pani
Sara, córka pana Meira
Kapłana i sprawiedliwego, odeszła
9 miesiąca adar II
Roku 622 wg krótkiej rachuby². Niech jej dusza
będzie zawiązana w węzełku życia.**

1. Tj. potomka Aharona, brata Mojżesza.

2. Tj. 11 marca 1862 r.

Drugi rodzaj epitafiów to teksty oryginalne, kunsztownie skomplikowane, długie (kilkanaście linijek). Takich nagrobków jest na rymanowskim kirkucie nie-

wiele, cztery pod gołym niebem i może dwa w ohełach (których jeszcze nie badałem). Oto przykłady:

**VIII. Tu jest pogrzebany
Gorzki lament¹ wznoszą uciśnieni i ubodzy².
Upadł jaśniejący syn jutrzejki³, najlepszy z ludzi.
Sławne jego imię⁴ i ochoczy jego duch⁵
znane są w bramach⁶.
Był chwałą swej społeczności, prawy,
trudził się dla potrzeb ogółu.
Miłość do ludzi i bojaźń Boża razem były
w nim zjednoczone.
Radował się, czyniąc sprawiedliwość,
i spieszo mu było
do świadczenia miłosierdzia⁷.
Sędziwy, czczony, zajmował się Prawem Bożym
we dnie i w nocy⁸.
Służył Bogu, miłosierny, skromny,
różdżka z pnia⁹ prostoty.
Wieczna mu pamięć, a zapłata jego
będzie doskonała.
Wielkie, ukryte dobro¹⁰ przyjmie od
Żyjącego na wieki.
Rabi znakomity w Prawie, drzewo
genealogiczne¹¹,
Nasz nauczyciel i rabin Menasze Eliezer,
syn rabina, światła wielkiego¹²,
naszego nauczyciela i rabina
Natana Aharona, niech jego pamięć
stanie się błogosławieństwem życia**

Nagrobek Sary, córki Meira (VII). Fot. J. Zmarz.

w przyszłym świecie, ojciec domu sądu gminy AWSZPIN¹³, odszedł W siwiźnie dobrej¹⁴ [...] na początku miesiąca tewet roku 649 wg krótkiej rachuby¹⁵.

1. Biblia, Ezechiel 27,31: "Ogolą włosy z twego powodu, opaszą się worami i będą płakać nad tobą w gorzkości duszy, lamentem gorzkim."

2. Biblia, Psalm 82,3: "Sądźcie biedaka i sierotę, z uciśnionym i ubogim postępujcie sprawiedliwie."

3. Biblia, Izajasz 14,12: "Jakżeś upadł z nieba, jaśniejący synu jutrzeńki, odciętyś, na ziemi, pogromco narodów." Zwróćmy uwagę, że choć słusznie Biblia Tysiąclecia nazywa ten fragment "satyrą na śmierć tyrana", to satyra ta ma formę trenu. Jej wyznacznikiem jest zwrot "jakżeś upadł", występujący np. aż trzykrotnie w trenie, jaki Dawid ułożył na śmierć Jonatana i Saula (Biblia, 2 Ks. Samuela 1,19–27). Widzimy, że autor epitafium trafnie rozpoznał Izajasza 14 jako tren i wyzyskał do budowy własnej lamentacji.

4. Zwrot ten w Biblii odnosi się tylko do Boga, Izajasz 63,14: "Duch Pana prowadził ich. Tak wiodłeś swój lud, aby sobie uczynić sławne imię.", 1 Ks. Kronik 29, 13: "A teraz, Boże nasz, wyznajemy Cię i chwalimy Twoje sławne imię."

5. Biblia, Psalm 51,14: „Przywróć mi radość z Twojego wybawienia i wesprzyj mnie duchem ochoczym."

6. Nie chodzi tu o bramy rymanowskich kamienic, lecz o bramy w murach obronnych. Tych oczywiście w Rymanowie nie było, wzmianka o nich jest literacką konwencją, opartą na Biblii, Przypowieści 31,23: „Znany jest w bramach jej mąż, kiedy zasiada ze starszą krainy." Bramy miejskie bowiem były w starożytności na Bliżnim Wschodzie ośrodkiem życia społecznego.

7. Oto, co Talmud mówi o tej cnocie: „Na trzech rzeczach stoi świat: na Prawie [Mojżeszowym], na służbie [Bożej], i na świadczeniu miłosierdzia" (Ojcowie 1,2).

8. Zapewne wzorem bohatera psalmu 1: „Bo w Prawie Bożym ma upodobanie i o Jego Prawie rozmyśla we dnie i w nocy." Prawo Boże to Biblia.

9. Biblia, Izajasz 11,1: „I wyjdzie różdżka z pnia Jeszajego i pęd z korzenia jego wyrośnie."

10. Biblia, Psalm 31,20: „Jak wielkie jest Twoje dobro, które ukryłeś dla bojących się Ciebie [...]!" Przypuszczam, że werset ten stał się inspiracją dla rymanowskiego pisarza nagrobków, ponieważ parafrazuje go modlitwa za umarłych „Proszę, Boże pełen miłosierdzia, w którego ręku jest dusza wszystkiego, co żyje[...]". Oto jej fragment: „Pozwól, by dusza jego utrzymała w tustości jego kości w grobie, przez wielkie dobro, które ukryłeś dla sprawiedliwych."

11. Kursywą zaznaczono część macewy dziś nie istniejącą, odczytaną z fotografii wykonanej w 1985 r. przez Jerzego Zmarza. Trudno wyjaśnić, co znaczy wyrażenie "drzewo genealogiczne" (dosł. łańcuch przodków) w odniesieniu do osoby. Napis nagrobny Naftalego Cwi w Łańcucie głosi: "[...] rabi święty i sławny, drzewo ge-

nealogiczne, jedyny w swoim pokoleniu w mądrości Bożej[...]". Można przypuszczać, że tytuł ten przysługuje ludziom, obdarzonym takimi samymi lub nawet większymi przymiotami niż te, które zdobyły ich znakomitych przodków.

12. W Ks. Rodzaju 1,16 oznacza to Słońce.

13. Dom sądu to trybunał religijny (tj. kierujący się prawem talmudycznym), składający się zwykle z trzech sędziów, któremu podlegają: nadzór koszerności, rozwoły, sprawy cywilne, prozelici. Każda gmina żydowska ma swój dom sądu, odbywający posiedzenia w dni targowe (poniedziałki i czwartki). Konieczność istnienia domu sądu wynika też z tego, że Żydom nie wolno wnosić swych sporów przed sąd gojów. Ojciec domu sądu to przewodniczący. Nie umiem zidentyfikować wymienionej miejscowości ani nawet ustalić brzmienia tego zapisu (w alfabecie hebr. są tylko spółgłoski).

14. Biblia, Ks. Rodzaju 25,8: "I opadł z sił i umarł Abraham w siwiźnie dobrej[...]"

15. Tj. 5 grudnia 1888 r.

Epitafium to ma budowę akrostychiczną; pierwsze litery kolejnych wierszy tworzą imiona zmarłego: Menasze Eliezer. Dzisiaj, gdy nie istnieje dolna część macewy, gdzie oba imiona były podane w zwykły sposób, jak świadczy fotografia z 1985 r., zachowały się te imiona tylko dzięki akrostychowi. Do akrostychu też odnosi się początkowe "Tu jest pogrzebany", pozornie nie pasujące do dalszego ciągu tekstu. Wreszcie epitafium to jest rymowane—wszystkie wiersze kończą się na "—im". Jednak są to wyłącznie rymy gramatyczne. Ponad napisem widać parę lwów, podtrzymujących koronę. Jest ona symbolem wieloznacznym, może odnosić się do uczoności zmarłego, do jego pochodzenia z rodu kapłańskiego, do jego dobrej sławy, wedle słów Talmudu: "Są trzy korony: korona Prawa, korona kapłaństwa, korona królewska, ale korona dobrego imienia jest lepsza od nich" (Ojcowie 4,17).

IX. Lamentują i biadają¹ nad duszą drogocenną² ubodzy naszego ludu³.

Był łaskawy dla biednych, domy schronienia budował dla uciśnionych naszego miasta.

Godzien był, aby zajmować się słowami modlitwy⁴ pośród naczelników naszej społeczności.

Przewodził modlitwom w domu zgromadzeń⁵ i domowi nauki⁶. Nasz rabin, Kochał Prawo i tych, którzy się go uczą. Chodził drogami miłosierdzia pośród nas. Ku wiecznej pamięci niech jego duch⁷ będzie związany przed obliczem Boga naszego. Rabi, miłosierny, sławny, postępował w prostocie.

Pan Jechezkel, syn rabiego Abrahama Eli błogostawionej pamięci. Wzniósł się, aby się schronić w cieniu⁸ Moczarze Jachwe⁹, w święty

szabat rozdziału "Dusza jego umarła śmiercią prostych"¹⁰, 17 miesiąca tamuz roku 650 wg krótkiej rachuby¹¹.

Niech jego dusza będzie zawiązana w węzełku życia.

1. Biblia, Jeremiasz 4,8: „Dlatego przepaszcie się worami, lamentujcie i biadajcie, bo nie odwrócił się od nas zapalczywy gniew Boga.”

2. Biblia, Przypowieści 6,26: „Nierządnicy wystarczy bochenek chleba, a cudza żona czyha na drogocenną duszę.”

3. Tu kamieniarz popełnił błąd, pisząc literę jod, zamiast waw. Cztery względy upoważniają do tego stwierdzenia:

a) forma z jod nie ma sensu

b) forma z waw ma dobry sens, poświadczony w Biblii, Ks. Wyjścia 23,11: „[...]i będą jeść ubodzy jego ludu [...]”

c) pięć następnych wierszy kończy się na literę waw, jest to więc rymowanka.

d) litery jod i waw są bardzo podobne.

4. Modlitwa – hebr. *kdsza* (dosł. świętość), są to modlitwy odmawiane w synagodze przy udziale przynajmniej dziesięciu mężczyzn. Jądrym tych modlitw jest werset Izajasza 6,3: „Święty, święty, święty jest Pan Zastępów, pełna jest ziemia chwały Jego” – stąd nazwa *kdsza*.

5. Dom zgromadzeń to synagoga.

6. Być może chodzi tu o drugą, mniejszą synagogę, która stała „na skraju Posady Dolnej, od strony Rymanowa” (A. Potocki). Dom nauki bowiem to pomieszczenie łączące funkcje synagogi i szkoły, gdzie mężczyźni co wieczór dużo czasu spędzają na studiowaniu Biblii, Talmudu i na modlitwach.

7. Tradycyjne w tym zwrocie słowo *nefesz* (dusza, oddech, życie) tu zastąpiono innym, *naszma*. W Biblii ma ono to samo znaczenie co *nefesz*. W czasach po biblijnych pojawiły się opinie, że *nefesz* to pierwiastek życiowy, posiadany też przez zwierzęta, zaś *naszma* to tchnienie Boże w człowieka. Sądzę, że autor nagrobka wprowadził tę zmianę nie ze względu na ową różnicę znaczeń, ale dlatego, że wariant tego frazeologizmu ze słowem *naszma* występuje w modlitwie za umarłych „Boże pełen miłosierdzia”.

8. Biblia, Psalm 57,2: „Bądź mi łaskaw, Boże [...], w cieniu Twoich skrzydeł się schronię, przejdzie nie-szczęście.”

9. Biblia, Psalm 89,9: „Panie, Boże Zastępów, któż jest jak Ty, Mocarz Jahwe [...]”. W epitafium jest tu gra słów: schronić się = *chasot*, mocarz = *chasin*.

10. Jest to bardziej ozdobny sposób określenia daty. Pięcioksiąg jest podzielony na 54 rozdziały, czytane w synagodze w cyklu rocznym (jeden rozdział na tydzień). Na połowę miesiąca tamuz przypada rozdział obejmujący tekst Ks. Liczb 22,2–25,9, z którego pochodzi zacytowany w epitafium fragment: „Kto policzy proch Jakuba, kto zrachuje pył Izraela? Niech dusza

moja umrze śmiercią prostych, a koniec mój niech będzie taki jak jego.” (Ks. Liczb 23,10). Widać jednak, że epitafium wprowadza odmianę: „dusza jego” zamiast „dusza moja”. Ma to na celu odniesienie cytowanego wersetu do osoby zmarłego. To przypuszczenie potwierdza i to, że do identyfikacji rozdziału wybrano jeden z jego dalszych wersetów, a nie, jak każe zwyczaj, fragment początkowy.

11. Tj. 5 lipca 1890 r. Epitafium to ma budowę akrostychiczną: pierwsze litery kolejnych wierszy tworzą imię zmarłego (Jechezkel). Występują rymy gramatyczne.

Czytelnik zapewne spostrzegł, że głównym celem mojego artykułu było ukazanie literackiego charakteru napisów nagrobnych, na których składają się liczne nawiązania do Biblii, styl bombastyczny, rymy, akrostychy, gra słów. Wszystko to są znamiona sztowności, która ma wyrażać szacunek dla zmarłych. Na żadnym z omówionych nagrobków nie umieszczono nazwiska zmarłego. Żydzi, zamieszkujący Rzeczpospolitą, nie mieli nazwisk. Dopiero po rozbiorach władze zaborcze, dając Żydom równe prawa z innymi obywatelami, nakazały im przybranie nazwisk. Wiele tych nazwisk wymyślali urzędnicy, niekiedy miały one ośmieszać nosicieli. Dlatego Żydzi odnosili się do nich z lekceważeniem i nie umieszczali ich na nagrobkach. Tożsamość osoby określali, jak w czasach biblijnych, imieniem oraz imieniem ojca. W drugiej części artykułu, którą mam nadzieję ogłosić w kolejnym numerze „Rocznika Rymanowa Zdroju”, zajmę się jeszcze kilkoma macewami, w tym macewami sławnych na cały świat rymanowskich cadyków.

Bibliografia

1. Biblia Hebraica Stuttgartensia, wyd. K. Elliger i w. Rudolph [b.r.]
2. Cmentarze żydowskie, red. J. Woronczak, Wrocław 1995
3. M. Krajewska, A tribe of stones, Warszawa 1993
4. G. Liskowsky, Concordantiae Veteris Testamenti, Stuttgart [b.r.]
5. A. Potocki, podkarpackie judaica, Brzozów 1993
6. Rymanów. Dzieje miasta i Zdroju, red. F. Kiryk, Rymanów 1985
7. Sidur kol Jaakow, wyd. N. Scherman, Nowy Jork 1987
8. A. Unterman, Encyklopedia tradycji i legend żydowskich, Warszawa 1994

